

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-123-130

УДК 340.1

Н. М. ОНІЩЕНКО,
докторка юридичних наук, професорка,
академік НАПрН України*
ORCID: 0000-0002-1671-2139

ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЯК ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК: ПРИРОДА ТА СУТНІСНІ АСПЕКТИ

У статті аналізуються природа, сутність та значення категорії «правова детермінанта», її взаємозв'язок з категорією «детермінація»; акцентується необхідність вивчення цих категорій у філософських дослідженнях, гуманітарних та природничих науках. Підкреслено особливе значення правових детермінант як чинників гармонізації правового розвитку.

Ключові слова: детермінанта, детермінація, правова детермінанта, правовий розвиток, правова система.

Onishchenko N. Legal determinants as factors influencing legal development: nature and essential aspects

The article analyzes the nature, essence and meaning of the category «legal determinant», its relationship with the category «determination». Emphasis is placed on the study of these categories in philosophical studies, humanities and natural sciences. The special importance of legal determinants as factors of harmonization of legal development is emphasized.

Key words: determinant, determination, legal determinant, legal development, legal system.

* **Onishchenko Natalia**, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Academician of the NALS of Ukraine

Постановка проблеми. Детермінація як явище соціальної дійсності зустрічається (досліджується) в багатьох спрямуваннях (напрямах) наукового пізнання. Цей термін вживаний у гуманітарних науках (філологічні, історичні); у природничих (біологія, екологія, геофізична геологія); використовується у математиці та інформатиці тощо.

Проте найбільш деталізовано ця категорія вивчається у філософських дослідженнях: а) причини – наслідки (тобто детермінація явища); б) детермінація – як загальний зв'язок явищ між собою; в) можливість – дійсність, взаємодія та взаємозв'язок тощо. З урахуванням зазначеного може скластися уявлення «добротної» дослідницької бази щодо явища детермінації – як самостійної наукової категорії, що набула більшого або меншого вивчення в просторово-темпоральних реаліях розвитку наукового знання. Однак, на жаль, це не відповідає дійсності. Особливо, коли йдеться про правову сферу, правову реальність, правову дійсність. Хоча вивчення детермінант дії права, безумовно, надало б можливість «векторального» опрацювання правових приписів, тобто відповідного аналізу, прогностики «на перспективу» щодо розуміння дієвості або, навпаки, зниження «індексу ефективності» тієї чи іншої норми під впливом факторів, які не бралися до уваги під час їх прийняття. Тобто врахування ритмічної дії або «аритмії» певних детермінант надасть можливість «програмного розроблення», а отже, врахування тих ризиків, що можуть послаблювати або взагалі нівелювати дію необхідної для суспільства правової норми.

Мета статті. Метою статті є акцентування на необхідності дослідження категорії «правова детермінанта»; визначення її дефініції в контексті співвідношення з категорією «детермінація». Окремим вектором запропоновано вивчення впливу правових детермінант на правовий розвиток.

Аналіз останніх досліджень. Серед проблемних питань, пов'язаних з детермінацією правових приписів, їх дії в сучасному правовому обігу можна зустріти дослідження, пов'язані з детермінацією злочинності і детермінацією правомірної поведінки¹, детермінацією багатьох явищ, що охоплюються криміналістичними дослідженнями, детермінацією окремих соціальних і криміногенних чинників, детермінацією норм у цивільному праві тощо.

Серед тих, хто досліджував цю проблематику більш деталізовано, слід виокремити О. Бандурку, Є. Демидову, О. Костенко. Н. Кузнєцову, Б. Малишеву, О. Петришину, В. Тильчика та ін.

Виклад основного матеріалу. Таким чином, можна констатувати, що галузеві наукові спрямування опановують (хоча й поступово) цю категорію. Щодо теоретичного контексту, то, на нашу думку, є всі підстави для певних роздумів та узагальнень, які не отримали ще свого завершеного формату.

Почнемо як завжди зі словниково-довідкових узагальнень. Так, у філософських довідниках 1) детермінація (від лат. *determinat* – обмежувати) – визначення, визначеність²; 2) детермінація – встановлення причин виникнення чого-небудь³; 3) детермінант / детермінанта – причина, що визначає

виникнення явища⁴; 4) детермінанта – причина, що є визначальною для виникнення явища⁵; 5) детермінанта – причина, що визначає виникнення явища; визначальна ознака якогось об'єкта.

Навіть цей невеликий огляд, з одного боку, дає нам підстави для деяких узагальнень, зокрема, про деяку невизначеність категорії «детермінанта» у співвідношенні з категорією «детермінація». Так, у деяких дослідженнях «детермінація» та «детермінанта» ототожнюються, в інших їх розрізняють, проте в таких дослідженнях наведена дефініція «детермінація», але відсутнє визначення «детермінанта». У такий спосіб ще раз зробимо висновок, що детермінацію можна розуміти як «певну межу, визначення», здебільшого як визначення перспективи. Детермінанта ж, на нашу думку, визначається як «зумовлена історичними реаліями, в конкретних темпорально-просторових координатах умова (фактор) впливу на правовий розвиток».

Слід також зазначити, що в нашому дослідженні, хоча й побіжно, ми розрізняємо детермінанти загальні та детермінанти певної «фокусації» або певної пріоритетності.

У цій статті йдеться про таку загальну детермінанту впливу на правовий розвиток, як правова система конкретного суспільства, що відображає його соціально-економічну, політичну і культурну своєрідність.

Важливе значення для проведення сучасних державних і правових реформ відіграють функції, що притаманні правовій системі як явищу соціальної дійсності, що визначає саме її загальний характер відповідного впливу на суспільні відносини.

Наукове дослідження правової системи передбачає вивчення не тільки її статичні, а й динамічні, того, як вона функціонує, змінюється, як виконує своє соціальне призначення. Зрозуміло, що виділення статичних чи динамічних компонентів правової системи має суто теоретичний характер, адже вони перебувають у тісному взаємозв'язку і відокремлено, без взаємодії втрачають свої якісні характеристики.

Функціонування національної правової системи залежить від усієї сукупності суспільних відносин, економічних, політичних, соціальних та духовних факторів. Термін «функціонування правової системи» відображає її дію в соціальній системі та її вплив, а також фактори впливу на цю систему. Дати функціональну характеристику правової системи означає визначити її описати способи її дії, шляхи і форми впливу на суспільні відносини. Стабільність, динамізм і системність суспільних відносин є необхідними умовами прогресу суспільства.

У даний період розвитку суспільства Україна потребує ефективної реалізації інтеграційної, організаційної, регулятивної, охоронної та інших функцій правової системи.

Функції правової системи в умовах демократичної, соціально-правової держави зазнають впливу соціально-економічних, політико-моральних, етно-національних факторів.

У соціально-економічній сфері національна правова система здійснює дві взаємопов'язані функції: 1) сприяє економічному розвитку і максимальній активності (зайнятості) населення; 2) забезпечує соціально новий рівень споживання, сприяє сучасним уявленням про загальнолюдську гідність.

В умовах розвитку ринкових відносин особливого значення набуває функція правової системи по забезпеченню соціальної захищеності населення, боротьба з безробіттям, розвитку соціального партнерства, створення надійних механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина, впровадженню гендерних правовідносин.

Сутністю гарантій основних прав і свобод людини і громадянина є умови, які повинна створити держава для їх реалізації.

Дерегуляція не повинна означати послаблення ролі держави і права у подоланні кризового стану, забезпеченні стабілізації фінансів, зміцнення курсу гривні, створення стимулів підприємницької діяльності, проведення оптимальної податкової політики, протистояння намірам фінансово-промислових структур підмінити державні інтереси своїми клановими, що призводить до зростання тіньової економіки, тіньового права тощо.

Здійснення завдань і функцій демократичної, соціальної, правової держави передбачає створення і використання надійних юридичних механізмів реалізації свободи, рівності і справедливості з урахуванням неможливості існування абсолютної необмеженої свободи та абсолютної рівності. Ці механізми мають визначити оптимальне співвідношення державних, правових, економічних складових регулювання та саморегулювання суспільних процесів; регулювати також перерозподіл матеріальних ресурсів для забезпечення певного, наявного в державі рівня життя, сприяти зниженню соціальної напруженості.

За допомогою механізму правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми. Саме через норми права держава встановлює міру можливої та дозволеної поведінки людей (детермінанта поведінки).

Регулятивна функція національної правової системи соціально-правової держави спрямована на забезпечення взаємодії індивідуального і колективного, приватного і публічного чинників, які завжди не тільки перебувають у відносинах взаємозалежності, а й суперечливості, бо кожний з них окремо є потенційно внутрішньо суперечливим. Відомо, що не тільки права і публічні інтереси є суперечливими за своєю соціально-ідеологічною природою, будь-яка соціальна група, а в цілому і суспільство, не є однорідним за своїм складом та утворенням. Саме про процес правової соціалізації йдеться у Великій українській юридичній енциклопедії⁶.

Регулятивний вплив національної правової системи демократичної соціально-правової держави охоплює всі сторони управління соціальними процесами – від регуляції окремих актів поведінки до координації всіх видів суспільно корисної діяльності шляхом використання економічних стимулів,

упровадження найбільш досконалих систем управління, змін умов праці та побуту та ін. На поліпшення змісту процесу законотворення в економічній сфері впливають такі чинники, як удосконалення на основі Конституції системи юридичних гарантій прав та свобод людини у сфері підприємництва, забезпечення рівного захисту прав суб'єктів різних форм власності, всебічне державне сприяння функціонуванню нових форм господарювання, розвиток і удосконалення вже діючих тощо. Ринковий механізм виробництва здатний функціонувати лише за наявності стабільного правового простору соціально-економічних і політичних відносин.

Стосовно ринкової економіки основними функціями правової системи є регулятивна (закріплення реалій, що склалися в економіці) та охоронна. У зв'язку з цим виділяють певні напрями у використанні правових форм – встановлення цілей економічного розвитку. Ринкові відносини не можна «насаджувати» згори законодавчими чи адміністративними заходами. Щодо останніх можна розраховувати на ефективність лише там, де вони знімають перепони на шляху до ринку, створюють додаткові економічні стимули; визначають необхідність додержання конституційних вимог про рівність усіх форм власності; про захист прав споживачів; визначення кола суб'єктів ринкових відносин, поліпшення реєстраційної діяльності компетентних державних органів; законне притягнення до відповідальності суб'єктів за порушення правових актів у сфері підприємницької діяльності; нормативне забезпечення регулятивної діяльності держави в економічно-соціальній сфері товарного виробництва, організації інвестування, субсидій, дотацій, оренди, банківської справи, валютних операцій, податкової політики тощо; регламентацію порядку вирішення позовів і суперечок; відновлення порушеного стану та відшкодування збитків.

Регулятивна функція правової системи демократичної, соціально-правової держави спрямована на два відносно самостійних, але взаємопов'язаних явища – індивідуальні права, свободи та на публічні інтереси суспільства. В умовах розвитку ринкових відносин процес державно-правового регулювання має виходити з підтримання балансу між приватноправовим і публічно-правовим методами, з необхідності їх розмежування і взаємодії. Правове регулювання ринкових відносин має на меті, зокрема, упорядкування діяльності суб'єктів підприємництва, припинення процесів зловживання правами і свободами людини і громадянина як з боку окремих підприємців, так і з боку самої держави, величезне значення в цьому контексті належить парадигмі правового виховання як фактора формування зрілого громадянського суспільства⁷.

У даному контексті сучасні правознавці вказують, що одним з основних завдань соціальної держави є загальне зростання добробуту і розширення кола осіб, що користуються його надбаннями. Без цього соціальна держава вимушена боротися з бідністю. Цікавою в цьому контексті і необхідною для вивчення виступає більш «сфокусована» детермінанта «достатній життєвий рівень».

У системі правового регулювання діюче публічне право має поєднуватися з приватним правом щодо виконання своїх організаційно-правових функцій щодо прав і свобод особи⁸.

При цьому параметри кожного з них повинні бути чітко визначені, щоб не застосовувалися методи «влада – підкорення» там, де це не потрібно, де є необхідною диспозитивність у відносинах, рівність осіб, їх ініціатив, майнова самостійність, вільне виявлення волі. Слід зауважити, проте, що публічне і приватне право – відносно самостійні явища, і не стоїть питання про пріоритет того чи іншого.

Висновки. Незважаючи на проголошений Конституцією України людський вимір права (ст. 3, 21, 48), фактичне становище особи сьогодні не відповідає цим ідеалам і перспективам. Ще однією детермінантою «пріоритетного» значення може в цьому контексті виступати детермінанта рівності⁹.

Особливе занепокоєння викликають розбалансованість економіки, вкрай деформована структура виробництва, спотворена за своїм змістом система відносин власності, значна частина яких базується на тіньових, корумпованих засадах. Існує реальна перспектива закріплення цих небезпечних явищ, особливо в умовах жорсткої зовнішньої інтервенції з боку росії.

Все це не може не позначатися на гарантіях забезпечення і самому механізмі забезпечення основоположних прав людини.

Основні права мають передумовою свого існування, з одного боку, наявність держави, яка їх гарантує і захищає, з другого – баланс саме цієї держави та розвинутого громадянського суспільства¹⁰.

Зрозуміло, що в цьому контексті великого значення набуває проблема гармонійного правового розвитку, що пов'язується, на нашу думку, з проблематикою подальшого вивчення правових детермінант – як чинників впливу на правові відносини сучасного суспільства.

1. *Правова поведінка. Загальна теорія права. Нормативний курс: підручник для студентів-юристів* / кол. авторів: за ред. С. В. Бобровник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 466–484. 2. *Философский энциклопедический словарь*. Москва: ИНФРА–М, 1997. С. 131. 3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і доповн.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 289. 4. *Загнітко А. П., Шукіна І. А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я*. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. С. 122. 5. *Кунь З. І. Універсальний словник української мови*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. С. 212. 6. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах*. Харків. Том 2: *Філософія права*. 2017. С. 792. 7. *Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан*. Викики, стратегія модернізації: монографія: у 3 т. / за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка та акад. НАПрН України О. В. Скрипнюка / Т. 3: *Громадянське суспільство і держава: правові проблеми взаємодії в умовах модернізації та євроінтеграції України*. Львів: «Друкарня «Папуга», 2021. С. 282–297. 8. *The special grouping of the Human Rights of Women, Children, Handicapped and Eldery*. Ronald C. Keith and Zhiqinlin Lowand gustice in China's new marketplace. Great Britain, 2001. P. 49–93.

9. Scientific research of the XXI century. Volume 1: collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, Los Angeles: GS publishing service, 2021. P. 348–353. 10. Національна правова система: реформування та оновлення: науково-аналітична доповідь / Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. та ін. Київ: Інститут держави і права ім. Корещького НАН України, 2017. С. 5–16.

References

1. Pravova povedinka. *Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs: pidruchnyk dlia studentiv – yurystiv* / kol. avtoriv: za red. S.V. Bobrovnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 2021. S. 466–484 [ukr].
2. *Filosofskij enciklopedicheskij slovar'*. Moskva: INFRA–M, 1997. S. 131 [rus].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2005. S. 289 [ukr].
4. Zahnitko A. P., Shchukina I. A. Velykyi tлумachnyi slovnyk. Suchasna ukrainska mova vid A do Ya. Donetsk: TOV VKF «BAO», 2008. S. 122 [ukr].
5. Kunch Z. I. Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2005. S. 212 [ukr].
6. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 tomakh. Kharkiv. Tom 2: Filosofiia prava. 2017. S. 792 [ukr].
7. Hromadianske suspilstvo v ukraini: suchasnyi stan. Vyklyky, stratehiia modernizatsii: monohrafiia: u 3 t. / za zah. red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka ta akad. NAPrN Ukrainy O. V. Skrypniuka / T. 3: Hromadianske suspilstvo i derzhava: pravovi problemy vzaiemodiiv umovakh modernizatsii ta yevrointehratsii Ukrainy. Lviv. Vyd-vo «Drukarnia «Papuha», 2021. S. 282–297 [ukr].
8. The special irouping of the Human Rights of Women, Children, Handicapped and Eldery. Ronald C. Keith and Zhiqinhin Lowand gustice in China's new marketplace. Great Britain, 2001. P. 49–93.
9. Scientific research of the XXI century. Volume 1: collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, Los Angeles: GS publishing service, 2021. P. 348–353.
10. Natsionalna-pravova systema: reformuvannia ta onovlennia: naukovo-analitychna dopovid / Onishchenko N. M., Parkhomenko N. M. ta in. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. Koretskoho NAN Ukrainy, 2017. S. 5–16 [ukr].

Onishchenko Natalia. Legal determinants as factors of influence on legal development: nature and essential aspects

Introduction: *Determination as a phenomenon of social reality is found (studied) in many areas (directions) of scientific knowledge. This term is used in the humanitarian sciences (philology, history); in natural sciences (biology, ecology, geophysical geology, etc.); used in mathematics and computer science, etc.*

However, the most detailed study of this category is obtained in philosophical studies: a) causes – consequences (ie determination of the phenomenon), b) determination – as a general connection between phenomena, c) possibility – reality, interaction and relationship, and so on. Taking into account the above, an idea of a «sound» research base on the phenomenon of determination can be formed – as an independent scientific category that has gained more or less study in the spatial and temporal realities development of scientific knowledge. However, unfortunately, this is not true. Especially when it comes to the legal sphere, legal reality. Although the study of the determinants of the law, would certainly provide an opportunity for «vector» elaboration of legal requirements, ie appropriate analysis, prognosis «for the future», to understand the effectiveness or reduce the «efficiency index» of a rule under the influence of factors not taken into account during their adoption. That is, taking into

account the rhythmic action or «conversely» a certain determinant will allow «certain development», and therefore take into account the risks that may weaken or even eliminate the effect of the legal norm necessary for society.

Purpose of the article: the purpose of the article is to emphasize the need to study the category of «legal determinant»; designation of its definition in the context of the relationship with the category of «determination». A separate vector offers a study of the impact of legal determinants on legal development.

Conclusions. *Despite the human dimension of law proclaimed by the Constitution of Ukraine (Articles 3, 21, 48), the actual situation of a person today does not correspond to these ideals and perspective. Another determinant of «priority» value in this context may be the determinant of equality .*

Of particular concern are the imbalance of the economy, the extremely deformed structure of production, and the distorted system of property relations, much of which is based on shady, corrupt principles. There is a real perspective of consolidating these dangerous phenomena, especially in the face of tough foreign intervention by Russia.

All this cannot but affect the guarantees of ensuring and the very mechanism of ensuring fundamental human rights. Fundamental rights are a prerequisite for their existence, on the one hand, the existence of a state that guarantees and protects them, on the other – the balance of this state and a developed civil society .

It is clear that in this context the problem of harmonious legal development is of great importance, which, in our opinion, is associated with the problem of further study of legal determinants – as factors influencing the legal relations of modern society.

Key words: *determinant, determination, legal determinant, legal development, legal system.*